

O. BUŠS

BALTVĀCU SARUNU VALODAS IETEKMES PĒDAS LATVIEŠU VALODAS LEKSIKĀ

Latviešu valodā leksiskie aizguvumi no ģermāņu valodām veido aizgūtās leksikas lielāko daļu. Tā ir viegli saprotama un likumsakarīga parādība, ņemot vērā tos konkrētos vēsturiskos apstākļus, kādos ir noritējusi latviešu valodas attīstība. Šis leksikas slānis ir piesaistījis valodnieku uzmanību jau pagājušā gadsimta vidū — 1868. gadā ir publicēta Kārļa Baumgertela disertācija¹, kur pa nozarēm iztirzāti vairāk nekā 400 ģermānismu. Šajā pašā gadā Vecpiebalgas pusē piedzimst Johans Zēvers, kam ģermāņu cilmes aizguvumu pētīšana kļūst par mūža darbu. Tieši pusgadsimtu pēc K. Baumgertela — 1918. gadā Zēvers publicē savu doktora disertāciju „Die deutschen Lehnwörter im Lettischen“², bet 1936. gadā plašu monogrāfiju „Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluß im Lettischen“³, kurā minēti 2750 aizguvumi. Neraugoties uz dažu labu trūkumu, no kuriem pirmām kārtām jāmin diezgan spilgti izteiktā „kultūrtrēģeriskā“ ievirze (kā arī ļoti nepilnīgs izlokšņu un nenormētās sarunvalodas materiāla aptvērums), Zēvera darbi ir pagaidām nozīmīgākais veikums latviešu valodas leksisko ģermānismu pētīšanā.

Padomju laikā vērtīgs ir Dainas Zemzares paveiktais. Savā grāmatā „Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam)“ (Rīgā, 1961) viņa vēl par vairākiem simtiem vārdu papildina apzināto ģermānismu skaitu, kā arī precizē dažus Zēvera atzinumus. Tomēr minētās grāmatas tēma nosaka apgūtajam leksiskajam materiālam stingras robežas. Šo pašu Johana Zēvera un Dainas Zemzares reģistrēto materiālu analizē arī prof. Arturs Ozols rakstā „Aizgūtā veclatviešu rakstu valodas leksika un mūsdienā latviešu valoda“⁴. Vienīgā ģermānismiem veltītā publikācija, kurā analizēti izlokšņu leksikas dati, ir Elgas Kagaines raksts „Aizguvumi no ģermāņu valodām Ērgemes izlokšnē“⁵. Kas attiecas uz ģermānismiem pilsētnieku ikdienas sarunu valodā, resp, barbarismiem, kā arī žargonismiem un profesionālismiem, tie joprojām ir praktiski nepētīti un lielā mērā arī neapzināti (izņemot dažas publikācijas, kas pieskaras barbarismiem no valodas kultūras viedokļa). Kā jau no šī īsā apskata redzams, tad, kaut arī eksistē tādi ievēribas cienīgi pētījumi kā Zēvera un Zemzares monogrāfijas, darba vēl daudz, lai, pirmkārt, pēc iespējas pilnīgāk apzinātu lat-

¹ K. Baumgärtel. Deutsche Bestandteile des lettischen Wortschatzes. Würzburger Diss. Leipzig, 1868.

² J. Sehwers. Die deutschen Lehnwörter im Lettischen. Zürich, 1918.

³ J. Sehwers. Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluß im Lettischen. Leipzig, 1936.

⁴ Latviešu leksikas attīstība. — „LVU Zinātniskie raksti“, t. 86, 1968, lpp. 11–49.

⁵ Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam (1873–1973). Rīgā, 1972, lpp. 171–197.

viešu valodas leksiskos ģermānismus un, otrkārt, jau apzināto aizguvumu izpētē paceltos līdz mūsdienu leksikoloģijas sasniegumu līmenim.

Starp daudziem uzdevumiem, kas jārisina latviešu valodas ģermānismu pētītājiem, viens no aktuālākajiem ir saistīts ar aizgūšanas avotu precizēšanu. Parasti par šiem ģermānismiem tiek runāts vai nu vispār nediferencēti, vai arī dalot tos aizguvumos no lejasvācu un augšvācu valodām. Turpretim aizguvumi no zviedru valodas un baltvācu sarunu valodas pētnieku uzmanību izpelnās gauži reti.

Tā kā šajā darbā turpmāk tiks nedaudz sīkāk apskatīti leksiskie aizguvumi no baltvācu sarunu valodas, tad jāprecizē paša šī avota raksturs un pastāvēšanas hronoloģiskās robežas. Vispirms jau — kādu apelatīvu lietot, nosaucot šo valodisko parādību, kuras apzīmēšanai paši vācieši parasti iztiek ar „Baltendeutsch“? Balstoties uz stingri zinātniskiem kritērijiem, to nevar nosaukt ne par valodu, ne dialektu, ne izloksni. Arī publicistikā bieži lietoto apzīmējumu „baltvācu žargons“ grūti atzīt par zinātniski precīzu, jo XIX—XX gadsimta Baltijas vāciešus nevar uzskatīt par kādu sociāli pilnīgi vienotu veselumu (kaut arī dominējošo stāvokli ieņēma augšējie sociālie slāņi). Tādēļ šajā referātā lietots par pietiekami nenoteiktu un daudznozīmīgu uzskatītais termins „sarunu valoda“. Šāds termins šķiet piemērots arī tāpēc, ka šī valodas forma tika lietota tikai mutvārdu komunikācijā un dialogos daiļliteratūrā. Termina trūkums — asociācijas nevietā ar „sarunvalodu“ kā stilistikas kategoriju.

Šīs baltvācu sarunu valodas pamatu veido jaunaugšvācu literārā valoda, kurai pievienojas daži citas cilmes leksikas slāņi un kurai piemīt dažas autonomas attīstības rezultāta radušās leksiskas, semantiskas, morfoloģiskas un fonētiskas īpatnības. Tuvāk tās tiks raksturotas, runājot par to atstātajām pēdām latviešu valodā.

Baltvācu sarunu valodas vēsturi var sākt apmēram ar XVIII gs. vidu, kad augšvācu literārā valoda Igaunijā un Latvijā pakāpeniski izkonkurēja lejasvācu sarunu valodu. Kā liecina prof. P. Aristes pētījumi⁶, Igaunijā lejasvācu sarunu valoda galīgi izzudusi XIX gs. sākumā. Nav iemesla domāt, ka Latvijā šie hronoloģiskie dati varētu būtiski atšķirties. Šīs valodiskās parādības vēsture izbeidzas ar mūsu gadsimta 20-jiem — 30-jiem gadiem.

Baltvācu sarunu valodu nedrīkst jaukt ar kādu citu līdzīgi sauktu parādību, ko vāciski dēvē par Baltisches Deutsch, latviski varbūt varētu teikt „Baltijas vāciešu valoda“. Šis termins aptver gan baltvācu sarunu valodas īpatnības, gan arī agrākajos gadsimtos (XII—XVII) Baltijā runātās vācu valodas un dialektu specifiskās īpatnības⁷. Izņemot Zēveru, citi latviešu leksikologi līdz šim šai parādībai, baltvācu sarunu valodai, šķiet, ir piegriezuši gauži maz vērības. Jādomā, ka tas saistīts arī ar vairāk vai mazāk apzināto negatīvo attieksmi pret pašiem šīs valodas runātājiem. No mūsdienu „nevācu“ pētījumiem uz baltvācu sarunu valodu nedaudz biežāk atsaucas „Suomen kielen etymologinen sanakirja“, bet bieži izmanto šo parādību apmēram tāpat kā mēs kursisko substrātu — lai izskaidrotu citādi grūti izskaidrojamos faktus, piem., igauņu vārda *pirukas* ‘pīrāgs’ dažādās izloksņu formas kā *piirak*, *piirag*, *piirog*, *pirog*, *pirak*, *pirakas*, *piirask*.

⁶ P. Ariste. Ein Beitrag zur Frage des Absterbens der niederdeutschen Sprache in Estland. — In: Rakstu krājums veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelinam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei. Rīgā, 1959, lpp. 41—45.

⁷ Sk., piem., W. Mitzka. Studien zum baltischen Deutsch. Marburg, 1923.

Otrs iemesls, kāpēc leksikologi tik maz ievēro šo valodas faktu, acīmredzot ir tas, ka baltvācu sarunu valodas pēdas lielākoties meklējamas starp latviešu valodas barbarismiem un žargonismiem. Bet solīds valodnieks uz barbarismiem parasti skatās apmēram tāpat kā nopietns muzikologs uz populāriem šlāģeriem, kaut arī patiesībā nenormētās ikdienas sarunu valodas fakti var dot valodniekam daudz interesanta un arī pasargāt no pārsteidzīgiem secinājumiem. Nevaru šeit atļauties sīkāk argumentēt barbarismu izpētes nepieciešamību, jādodomā, ka vismaz teorētiski tā netiek apšaubīta. Pieskāros šim jautājumam tikai tāpēc, ka tas daļēji saistīts ar tālāko ilustratīvo materiālu.

Kā jau minēts, baltvācu sarunu valodas hronoloģija aptver XVIII gs. beigas, visu XIX gs. un XX gs. sākumu. Tas ir laikmets, kad Latvijā sairst feodālisms, rodas un nostiprinās kapitālisms. Šajā laikmetā krasi pieaug iedzīvotāju mobilitāte, palielinās pilsētu iedzīvotāju skaits, līdz ar to ievērojami intensificējas arī valodu kontakti un izplatās divvalodība, konkrētajā gadījumā latviešu/baltvācu. Tādēļ nav brīnums, ka baltvācu sarunu valoda ir atstājusi latviešu valodā daudz vairāk pēdu nekā, piem., tikai nedaudz īsākā laika periodā zviedru valoda (protams, latviešu valodas leksisko zviedrismu samērā nelielajam skaitam ir vairāki specifiski iemesli). Tiesa, kā jau minēts, lielākā daļa no baltvācu aizguvumiem nav kļuvuši par latviešu literārās valodas leksikas elementiem, bet tas lielā mērā izskaidrojams ar faktu, ka XIX gs. beigās — XX gs. sākumā latviešu valodas un tās leksikas stihiskās attīstības procesu nomaina literārās (un vēlāk arī sarunu) valodas kultūras apzināta attīstīšana un kopšana. Pie tam valodas kopējus, sākot jau ar Juri Alunānu XIX gs. vidū, raksturo parasti spilgti izteikta negatīva attieksme pret ģermānismiem vispār un baltvācismiem jo sevišķi.

Neraugoties uz šo ilggadējo cīņu pret neliterārajiem ģermānismiem, tie turpina funkcionēt gan pilsētnieku sarunu valodā, gan izloksnēs. Vairākkārt izteiktā doma, ka jaunākā paaudze tos lietojot vairs tikai ekspresīvi — stilistiskos nolūkos⁸, jākvalificē kā vēlamā uzdošana par esošo. Vēl daža laba vecmāmiņa nelasa „Latviešu valodas kultūras jautājumus“, bet mazmeitiņas pārmanto no viņām ģermāniskus barbarismus, pat nezinādamas ne vārda vāciski. Tiesa, aktīvi lietoto barbarismu asortiments, šķiet, tiešām samazinās, bet arī tas ir tīri subjektīvs iespaids, ko vajadzētu pārbaudīt ar objektīvākām metodēm. (Var gadīties, ka no valodas izzūdošo barbarismu un jaunaizgūto citas cilmes neliterāro leksikas elementu kvantitāte aptuveni līdzsvarojas).

Starp latviešu valodas baltvācu aizguvumiem var izdalīt vairākas grupas atkarībā no tā, no kāda baltvācu sarunu valodas leksikas slāņa šis aizguvums ir nācis un ar kādām valodas īpatnībām tas saistīts.

Kā pirmā, kaut arī valodnieciski vismazāk interesantā, baltvācu aizguvumu grupa jāmin tie ģermānismi, kuriem pilnīgi atbilst vācu literārās valodas vārdi. Tos, protams, ir gandrīz neiespējami identificēt, respektīvi, atšķirt no tiem vārdiem, kas aizgūti tieši no vācu literārās valodas. Patiesībā šajā gadījumā arī nav sevišķas nepieciešamības izdalīt baltvācismus kā īpašu leksikoloģisku kategoriju, varam ar mierīgu sirdsapziņu šos vārdus turpināt saukt par aizguvumiem no vācu valodas.

⁸ Sk., piem., M. Stengrevica. Vērojumi par dažu leksikas elementu novecošanos mūsdienā latviešu literārajā valodā. — In: Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam. Rīgā, 1972, lpp. 357—358.

Bet, konkretizējot latviešu valodas leksikas vēsturi, šos caur baltvāciešiem nākušos vācu aizguvumus var mēģināt izdalīt pēc semantiskām un stilistiskām pazīmēm. Acīmredzot, no baltvāciešiem aizgūti dažādu ar sadzīvi saistītu tematisko grupu vārdi, piemēram, plaši izplatītie, ja tā varētu teikt, kulināriskie barbarismi, kā *falšais zaķis* 'viltotais zaķis', *rollmopsis* 'gaļas tītenis', *rīrē* 'olu kultenis' u. c. Kā stilistiska pazīme varētu noderēt aizgūtā vārda vāciskā ekvivalenta piederība pie sarunvalodas vai vienkāršrunas stila, piem., *feinšmekers* 'gardēdis', *gauners* 'skopulis' interjekcija *fui!* utt.

Daudz lielāku interesi izraisa to lejasvācu valodas elementu ietekme, kas bija saglabājušies baltvācu sarunu valodā. Gan Zēvers savā monogrāfijā, gan arī akad. J. Endzelīns vārdnīcā šādos gadījumos lieto tikai norādi „niederdeutsch“, neprecizējot ar „baltendeutsch“. Bet šajā gadījumā tam jau ir būtiskā kanozīme, jo norāde uz lejasvācu valodu liek domāt, ka runa ir par samērā senu aizguvumu. Lūk, kas, rezumējot līdzšinējo pētījumu rezultātus, rakstīts doc. A. Lauas grāmatā „Latviešu leksikoloģija“:

„Aizguvumi no vācu valodas veido divus slāņus: senāko — XII—XVI gadsimta slāni un jaunāko — XVI—XIX gadsimta slāni. Senākajā aizguvumu slānī ietilpst vārdi, kas pārņemti no viduslejasvācu valodas.. Jaunākā slāņa aizguvumi ir no jaunaugšvācu valodas...“⁹

No šī citāta būtu jāsecina, ka pēc XVI gs. aizguvumi no lejasvācu valodas latviešu valodā vairs nav ienākuši, jeb, citiem vārdiem sakot, visi lejasvācu aizguvumi latviešu valodā iekļuvuši ne vēlāk par XVI gs. Šādā secinājumā nav ņemts vērā ne tas fakts, ka pēc oficiālās nozīmes zaudēšanas (ap 1600. gadu) lejasvācu valoda Livonijā vēl apmēram divus gadsimtus turpināja eksistēt kā sarunu valoda¹⁰, ne arī minētie lejasvācu valodas elementi baltvācu sarunu valodā, kaut arī abi šie momenti nevarēja neatstāt pēdas latviešu valodā.

Tādi lejasvācu aizguvumi, kas latviešu valodā ienākuši samērā nesen, ir, piemēram, *kēķis* un *kēķša*. *Kēķis*, pēc Zēvera domām, varētu būt aizgūts XVIII gs. sākumā¹¹, tātad, no vietējās lejasvācu sarunu valodas, ko ģermānistikā dēvē arī par Veclivonijas dialektu — „deutsche Mundart Altlivlands“. Vārda *kēķša* pirmais apzinātais reģistrējums attiecas uz 1828. gadu, aizgūšana varētu būt notikusi ap 1800. gadu (Zēvers) vai nedaudz agrāk, tātad jau no baltvācu sarunu valodas. Leksikogrāfijā šādos gadījumos pārpratumu novēršanai acīmredzot būtu lietderīgi lietot dubultnorādi: *baltvācu* — *lejasvācu*.

Konkrētajā gadījumā uz aizguvuma *kēķša* samērā nelielo vecumu norāda arī fonētiski kritēriji, proti, vācu burtkopas *sch* atveidojums ar šņāceni [š]. Baltvācu sarunu valodai piemīt vēl kāda fonētiska īpašība, kas, atspoguļodamās latviešu valodas ģermānismos, ļauj diezgan droši par aizgūšanas laiku noteikt XIX gadsimtu vai pat XX gadsimta sākumu. Un, proti, baltvāciešu izrunā pirms palatālajiem patskaņiem vācu literārās valodas pakaļējā mēleņa *g* vietā tika izrunāts vidējais mēlenis *j*¹² (izņemot dažas pozīcijas). Tiesa, līdzīga izrunas īpatnība piemīt arī

⁹ A. Laua. Latviešu leksikoloģija. Rīgā, 1969, lpp. 121.

¹⁰ P. Ariste. Op. cit.

¹¹ J. Sehwers. Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluß im Lettischen. Leipzig, 1936, lpp. 189.

¹² W. Mitzka. Op. cit., lpp. 28.

zviedru valodai un dažām platvācu izloksnēm, tādēļ atsevišķos gadījumos arī šī tipa ģermānismu precīzas cilmes pilnīgi drošai noteikšanai var būt nepieciešami papildus pētījumi. Piemēra pēc var minēt ģermānisma *gīpte* 'inde' paralēlformu *jīpte*. Šī forma un atvasinājumi no tās, it īpaši *jīptīgs* 'indīgs', kā barbarismi funkcionē pilsētnieku sarunu valodā un ir daudzkārt reģistrēti arī izloksnēs. Gan fonētiskās, gan arī semantiski – stilistiskās īpatnības liek domāt, ka šis vārds dotajā formā ir aizgūts no baltvācu sarunu valodas; var uzskatīt, ka šāda secinājuma ticamība ir 99,99%. 0,01% šaubu paliek, jo atbilstošais zviedru valodas vārds *gift* [jift] fonemātiski ir identisks baltvāciskajam. Konkrētajā gadījumā šis šaubas gan šķiet acīmredzami nepamatotas, tomēr, lai tās pilnīgi likvidētu, gan šajā, gan jo sevišķi citos, nedrošākos gadījumos nepieciešams konstatēt vārda izplatības areālu latviešu valodas izloksnēs, kā arī sastatīt šos datus ar igauņu valodas izloksņu dotumiem, ņemot vērā faktu, ka zviedru valodas ietekme igauņu valodā ir bijusi krietni jūtāmāka nekā latviešu valodā.

Parasti latviešu valodā paralēli eksistē gan šādas baltvācu cilmes formas ar *j*, gan arī senākās (vai no vācu literārās valodas aizgūtās) formas ar *g*, kā jau minētajā piemērā *gīpte* / *jīpte*, arī *gēpele* / *jēpele* 'dzenmašīna', *g'orgīne* / *jorgīne* 'dālija' (pēdējā gadījumā ar izkritušu *e* starp *g*, resp. *j* un *o*), *g'enerālis* / *jenerālis*. Tomēr atsevišķos gadījumos forma ar *j* var būt arī vienīgā, piem., izloksnēs ar nozīmi 'pulksteņa rādītājs' fiksētajam vārdam *ceijers*, kas skolnieku žargonā tiek lietots arī ar nozīmi 'pulkstenis', paralēlforma ar *g*, nav dzirdēta, kaut arī vācu literārajā valodā tam atbilst vārds *Zeiger* 'rādītājs'. Tas ļauj ne tikai kādu paralēlformu, bet pašu vārdu kvalificēt kā aizguvumu no baltvācu sarunu valodas.

Šķiet, ka par baltvācismu varētu uzskatīt arī vārdu *balļa*, vismaz tā domāt vedina šī vārda fonētiskais veidols.

Zēvers uzskata, ka aizgūšanas avots bijusi viduslejasvācu valodas forma *balge*, taču šādā gadījumā latviešu valodā būtu gaidāma forma **balge*. Šim lejasvācu vārdam nonākot baltvācu sarunu valodā, tas būtu izrunājams *balje*. Un šāda izruna tiešām ir arī fiksēta¹³. Liekas visai ticami, ka tieši šī forma varētu būt bijusi attiecīgā latviešu valodas vārda pamatā (sal. latv. *eļļa* < lejasv. *ölje*).

Tiesa, gan šajā, gan arī daudzos citos gadījumos etimoloģiju var sarežģīt tāda parādība kā atkārtota aizgūšana. Divu valodu ciešu un ilggadīgu kontaktu, plaši izplatītas divvalodības apstākļos var runāt pat par tādu parādību, ko nosacīti varētu saukt par „zigzagveida aizgūšanu” (to mēdz saukt arī par „bumerangu”), proti, vārds tiek pārmaiņus aizgūts no vienas valodas otrā un atkal atpakaļ. Ar šo parādību, resp., latviešu valodas atgriezenisko ietekmi, Valters Micka izskaidro faktu, ka baltvācu sarunu valodā lejasvācu leksikas elementi saglabājušies pat lielākā skaitā nekā Ziemeļvācijas tā sauktajās platvācu izloksnēs, kas ir tiešas lejasvācu valodas mantinieces. Dažā labā gadījumā acīmredzot varētu runāt par ietekmes shēmu: viduslejasvācu > latviešu > baltvācu > latviešu valodas. Diemžēl, mūsu zināšanas par valodas vēsturi nav pietiekami detalizētas, lai varētu šo teorētisko tēzi balstīt ar drošiem konkrētiem piemēriem. Micka runā¹⁴ par šo shēmu bez pēdējā posma, resp., par aizgūšanas ceļu no viduslejasvācu valodas latvie-

¹³ Ten pat, lpp. 28.

¹⁴ Ten pat, lpp. 9.

šu valodā un no tās baltvācu sarunu valodā, tomēr arī no viņa minētiem piemēriem vismaz viens — jau pieminētā *kēkša* — šķiet kļūdains.

Konkrētāk par atkārtotajiem aizguvumiem var runāt tajos gadījumos, kad to starpā ir arī fonētiskas atšķirības. Šo atšķirību cēlonis parasti mēdz būt aizgūšanas avota īpatnības, kā tas bija, piemēram, *gīpte* / *jīpte* tipa aizguvumos. Bet arī aizgūšanas valodas, konkrētajā gadījumā latviešu valodas fonētiskās īpašības var būt par iemeslu tam, ka rodas fonētiski atšķirīgi atkārtoto aizguvumu varianti. Pie šā tipa pieder latviešu valodā diezgan bieži sastopamie aizguvumu pāri, kur mijas *p* ar *f*, piemēram, *prišs* / *frišs* 'svaigs', *pundamente* / *fudamente* 'pamats', *lupte* / *lufte* 'gaiss'. (Acīmredzot šo pāru ietekmē ir radies arī hipernormālisms *fujene* 'peonija', kas fiksēts Naudītes izloksnē). Dažos gadījumos starp šādām formām var būt arī semantiskas atšķirības, piem., *praķis* / *fraka*. Šķiet, ka retāk sastopami pāri, kuros mijas divskanis *uo* ar īso vai garo patskani *o*. Šeit var minēt *luozbēg'a lapas* (Ērgemē u. c.) un *lōzberlapas* 'lauru lapas', arī *buokāt* / *buokēt* 'prūgeln', ko Zēvers atvedina no lejasvācu *bōken* 'sist, dauzīt' un Mērsraga izloksnē fiksēto *sabokēt* 'sagrūzt (vārītus kartupeļus)'. Arī šajā gadījumā acīmredzot jārunā par aizguvumu no baltvācu sarunu valodas ar iespējamo papildnorādi „lejasvācu“.

Starp daudzajiem neliterārajiem un „pusliterārajiem“ baltvācu — lejasvācu aizguvumiem latviešu valodā ir arī vismaz viens pilnīgi literārs un stilistiski neitrāls vārds, kas aizgūts no baltvācu sarunu valodas lejasvācu elementiem. Šis vārds ir *cīsiņš* ar kalkētu sufiksu blakus neliterārajai formai *cīskens* no baltvācu — lejasvācu *Zischen*.

Baltvācu sarunu valodā īpatnēju leksikas slāni, kas arī ir atstājis savas, kaut arī nelielas, pēdas latviešu valodā, veido mazadaptēti franču cilmes vārdi. Mūsu gadsimta 20-jos gados baltvācu valodnieks Oskars Māzings šo slāni nosauc par „Grossvaterfranzösisch“¹⁵, jo īpaši aktīvi lietots un bagāts tas bijis XIX gs. pirmajā pusē. Acīmredzot šī parādība ir analoga franču valodas lielajai popularitātei krievu muižniecības vidū šai pašā periodā. Kā jau teikts, šī leksikas slāņa ietekme latviešu valodā nav liela, tomēr atsevišķi šādas cilmes aizguvumi ir iesakņojušies diezgan dziļi un pat kļuvuši par literārās valodas vārdiem. Te var minēt interjekciju *kuš!*, no kuras K. Milēnbaha — J. Endzelīna vārdnīcā minēti arī atvasinājumi *kušāki*, *kušēt* 'klusēt', *kušināt*, *kušiņām*. J. Endzelīns šo vārdu kvalificē kā aizguvumu no franču *couche* 'gulies (pavēle sunim)'. Franču valoda acīmredzot ir šā aizgūvuma ģenētiskais avots, bet **tiešais** aizgūšanas avots gan, jādūmā, ir baltvācu sarunu valoda. Pie šāda pat etimoloģiska tipa, domājams, pieder arī vārds *blamēt*, kura ģenētiskais avots ir franču *blamer* 'nosodīt'. (Doc. A. Laua *blamēt* kvalificē kā sarunvalodas stila internacionālismu¹⁶, kas ir stipri reti sastopams tips. Arī šī stilistiskā piederība liek domāt par aizgūšanu no baltvācu sarunu valodas.) Visādā ziņā latviešu valodā šis vārds nonācis ar vāciešu starpniecību, uz to norāda vārda nozīme, kas pilnīgi atbilst attiecīgā vārda nozīmei vācu valodā. Neapšaubāma vāciska cilme ir citam tās pašas etimoloģiskās ligzdas vārdam *blamāža*, jo šim vārdam franču valodā vispār nav ekvivalenta, tas izveidojies vācu studentu žargonā¹⁷.

¹⁵ O. Masing. Baltisches Deutsch. — Zeitschrift für Deutschkunde“. 1923, Heft 2, S. 87.

¹⁶ A. Laua. Op. cit., lpp. 130.

¹⁷ H. Paul. Deutsches Wörterbuch. Halle (Saale), 1961, S. 97—98.

No minētās leksiskās grupas — baltvācu sarunu valodas gallismiem — ir aizgūti arī daži dialektismi un barbarismi. Piemēram, Ērgemes izloksnē fiksētais *divtāžu* 'divstāvu' ir atvasināts no *tāža* 'stāvs', kas savukārt aizgūts no baltvācu — franču *Etage*, bet barbarisms *antreja* 'priekšnams' no baltvācu — franču *Entree*. Šos vārdus varētu kvalificēt par barbarismiem arī vācu valodā, tādējādi latviešu valodā varētu runāt par „barbarismiem kvadrātā“. Dažos minētajos vārdos (*antreja*, *tāža*) šis, ja tā varētu teikt, „barbariskums“ tiešām izjūtams ļoti spilgti, tomēr piemēru skaits ir pārāk neliels, lai varētu runāt par likumsakarību.

Baltvācu sarunu valoda ir bijusi starpniekvaloda arī dažu krieviskas cilmes vārdu aizgūšanai latviešu valodā. Tiesa, nebūs daudz gadījumu, kur šādu aizgūšanas ceļu varētu uzskatīt par simtprocentīgi drošu. Puslīdz droši varētu minēt latv. *plīte* < baltv. *Pliete* < krievu *плита*, barbarismus *barāņkins* 'aitāda' < baltv. *Baranchen* 'Fell junger Schafe', *zakušments* 'uzkodas' < baltv. *zakusment* < krievu *закуска*, un *špicka* '1. sērkokciņš; 2. nieks, sākums' < baltv. *Spitzki* < krievu *спички* (bet latv. *spička* tieši < krievu). Vairumā gadījumu baltvācu starpniecību gan var uzskatīt par iespējamu, bet nebūt ne droši pierādītu. Tas attiecas uz tādiem vārdiem, kā, piem., *raspuskas*, *sērinka*, *bedōvejs* 'ļoti labs; arī liels', *čut čut* 'nedaudz', *žuliks* / *žuliks* u. c. Šajos gadījumos fonētiskie kritēriji nedod iespēju izšķirties par labu vienam vai otram aizgūšanas virzienam. Kaut arī tematiski semantiskie un stilistiskie, kā arī ekstralingvistiskie apsvērumi minētajos gadījumos baltvācu sarunu valodas starpniecību ļauj uzskatīt par visai ticamu (ņemot vērā, ka baltvācu sarunu valodā ir fiksēti attiecīgie aizgūvumi no krievu valodas¹⁸), tomēr pastāvīgi jāpatur prātā, ka vismaz šādas cilmes vārdu nostiprināšanos latviešu valodā balstīja arī tiešs krievu valodas iespaids. Vairumā gadījumu acīmredzot vispareizāk būtu runāt par atkārtotu, vairākkārtēju aizgūšanu no abām minētajām valodām (iespējams, ka dažos gadījumos tieši uz šo atkārtoto aizgūšanu norāda arī fonētiskie varianti, piem., *žuliks* / *žuliks*, *čut čut* / *čuk čuk*). Acīmredzot diezgan daudzus šāda tipa aizgūvumus vispār nebūs iespējams strikti sadalīt ģermānismos un rusismos, bet būs jāizmanto kāds cits termins, piem., ģermānorusismi vai rusoģermānismi.

Bez pieminētajiem baltvācu sarunu valodas svešas cilmes elementiem (lejasvācu, franču, krievu) latviešu valodu ir ietekmējuši arī tie baltvācu vārdi, kas gan pieder pie augšvācu valodas, bet neietilpst vācu literārās valodas leksikā. Lielākoties tie ir vārdi, ko vācu valodā var kvalificēt kā arhaismus vai dialektismus. Daži aizgūvumi, kas latviešu valodā ienākuši no minētā leksikas slāņa, iekļuvuši arī literārajā valodā, piem., *grants* no baltv. *Grant*, *kapzeķes* no baltv. *Kappsöcke*, *kliņģerītes* no baltv. *Klingerblume*, *cigoriņi* no baltv. *Zigorien*, *ceriņi* no baltv. *Zirene* (interesanti atzīmēt, ka no vācu valodas literārās formas *Flieder* aizgūts latviešu valodas dialektisms un barbarisms *pliederi*, *pliedari*, *flēderi* u. tml.). Latviešu literārās valodas sarunvalodas stila vārds *pujene*, iespējams, izveidojies formu *bujene* un *pojene* kontaminācijas rezultātā. Pirmā no tām, *bujene*, aizgūta no baltvācu — lejasvācu *bugönje* (baltvācu izrunā — /*bujönje*/), otrā — *pojene* — no baltvācu *Pojeng*. (Var gan gadīties, ka arī *pujene* tieši aizgūts no kādas atbilstošas vācu valodas dialektālas formas.) Bet tās pašas puķes literāri — terminoloģiskais

¹⁸ Sk. V. Kiparsky. Fremdes im Baltendeutsch. Helsinki, 1936.

nosaukums *peonija* ienācis latviešu valodā ar vācu literārās valodas starpniecību (*Päonie*).

Starp dialektismiem, kas aizgūti no apskatāmā leksikas slāņa, var minēt, piem., *duršlāgs, duršlaks* 'virtuves sietiņš' no baltv. *Durchschlag, ankambaris* 'pieliekamais' no baltv. *Handkammer*. Abi minētie vācu vārdi, kaut arī neietilpst vācu mūsdienu literārajā valodā, ir teritoriāli diezgan plaši izplatīti. Turpretim specifiski baltvāciskais liekas esam vārds *Kopfkäse* 'īpaša veida galerts'¹⁹, kas devis ne tikai rīdzinieku ikdienas sarunu valodā fiksēto fonētiski vistuvāko formu *kopķēze*, bet arī vairāk nekā desmit dažādu variantu latviešu valodas izloksnēs, piem., *kapķēzis, kupķēze, kopķēzis, kupķēzis, klopkēzis*. Ignorējot baltvācu sarunu valodas dotumus, šo vārdu etimoloģizēt gandrīz nav iespējams.

Dažos gadījumos specifiski baltvāciskais ir nevis pats vārds, bet tā semantika, kas atspoguļojas attiecīgajā latviešu valodas ģermānismā. Tā, piem., vācu vārds *pudeln* 'kļūdīties' baltvācu sarunu valodā ir ieguvis specializētu nozīmi 'netrāpīt šaujot', tādēļ arī var teikt, ka latviešu valodas vārds *pūdelēt* (tāpat kā krievu *пуделять*) aizgūts no baltvācu sarunu valodas. Cits vārds, kura semantikas baltvāciskās īpatnības pārmantotas latviešu valodā, ir v. *lila* [lillā] 'violets'. Nozīme 'piedzēries' latviešu valodas barbarismam *lillā*, šķiet radusies baltvācu studentu žargona ietekmē (piem., Tērbatas studentu žargonā *lila lassen* ir nozīmējis 'rīkot orgijas', bet *lila pidu* (*pidu* — igauniski 'svētki') — 'trokšņaini, jautri, bet parupji svētki'²⁰).

Latviešu valodas ģermānismos var pamanīt arī dažu baltvācu sarunu valodas fonētisko īpatnību pēdas. Par vienu šādu īpatnību — [g] aizstāšanu ar [j] pirms palatālajiem patskaņiem — jau bija runa. Otra baltvācu sarunu valodas īpatnība ir īpaši spēcīgs saknes zilbes uzsvars, līdz ar ko stipri reducējas atvasināto vārdu pārējās zilbes²¹. Šādas baltvāciski reducētas formas ir pamatā dažiem latviešu valodas barbarismiem un dialektismiem, piemēram, *ontlīgs* 'kārtīgs, īsts' < baltvācu *orntlich* no literārā *ordentlich, feirāms, feirāms* 'darba pārtraukums, beigšana' — acīmredzot no kādas baltvācu formas, kas atbilst literārajam *Feierabend, komanvīders* 'pankūkas ar gaļu' u. c. Bet abu pieminēto fonētisko īpatnību kopēja iedarbība ir radījusi īpaši skolnieku žargonā plaši lietoto interjেকciju *moin!* 'sveiks!' < baltv. *Mojn!* < / *morjen* / < (*Guten*) *Morgen!*

Šajā referātā konkrēto tēžu ilustrēšanai tika minēti tikai atsevišķi piemēri, faktiskais latviešu valodas baltvācismu skaits ir krietni lielāks. Tiesa, no tiem tikai retais ir bijis latviešu valoda tiešām vajadzīgs un ir kļuvis par literārās valodas vārdu, savā vairumā tie ir tā sauktie vārdi parazitīti. Bet tas nenozīmē, ka tāpēc tos valodas vēstures pētniekam vajadzētu ignorēt. Ja, piemēram, Žaņa Grīvas lugā „Somu pirts”²² ministra vietnieks saka „*Podumajēs!*”, tad tas ir individuālās runas fakts, un pagaidām varam tam nepiegiezt sevišķu vērību, bet, ja gan šis pats ministra vietnieks, gan viņa sekretāre, gan l. kolhozniece sašutumā iesaucas *fui!*, tad tas jau ir valodas fakts un tāpat arī valodniecības pētījumu objekts. Un, ja tas būtu atmirstošs fakts, tad jo vairāk mūsu pienākums ir nenokavēt to fiksēt un aprakstīt.

¹⁹ G. Eckardt. *Wie man in Riga spricht*. Riga, 1911, lpp. 23.

²⁰ O. Masing. *Aus dem Arbeit am Deutsch-baltischen Dialektwörterbuch*. — „*Zeitschrift für Deutschkunde*“, 1923, Heft 2, lpp. 91.

²¹ O. Masing. *Baltisches Deutsch*, lpp. 84.

²² „*Karogs*“, 1975, Nr. 1, lpp. 112–143.